

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ԼԻՄ ԱՆԱՊԱՏ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Լիմ Անապատը կը գտնուէր Վանայ Ծովակին մէջ, համանուն կղզիին վրայ: Ս. Գէորգի անունին նուիրուած էր եկեղեցին, զոր վերստին նորոգած է 1305ին Զաքարիա Ա. կաթողիկոս Աղթամարի (1296–1336). — Թ. Արծրունիի շար. էջ 322: Ե. Լալայեան, Վասպուրականի Նշ. Վանքեր, էջ 85: Զ. Զ. Ոսկեան, Լիմ Անապատը, Հանգ. Ամս. 1938, էջ 347 և: **ՊԱՏՄԱԿԱՆ.** — Լիմ Անապատը պատմական յիշատակարաններու մէջ կ'երևի ԺԴ. դարու սկիզբը. անկէ առաջուան շրջանի մասին ստորագրեալ տեղեկութիւններ կը պակսին: Ուրիշն այս Անապատը ունի վեց դարեւոր պատմութիւն մը, որուն կարեւոր դրոշմաւորները կ'ամփոփենք ստորեւ:

Անապատին ձանթի առաջնորդներն են.

1. Յոնան Եպիսկոպոս (1301–15). — Ե. Լ., Ծ. Զեռ. Վասպուրականի, էջ 139–40: Թ. Աղբար, Բ. էջ 253: Վ. Նշ. Վանքեր, էջ 85: Հանգ. Ամս. 1938, էջ 352:

2. Յովնանեա Եպիսկոպոս (1421–39), որ 1428ին սիրով կ'ընդունի Սքանաթի զինուորներուն երեսէն փախստական Թովմա Մեծոփեցի պատմիչը. — Մեծ. էջ 87:

1538 թուին, Վանայ բերդին տիրող Դոզլայ Սուլթանի զինուորները կը մտնեն Լիմ, կը կողոպտեն եկեղեցին, և շատ գիրքեր կ'այրեն ու ծովը կը ձգեն. — Նշ. Վանքեր, էջ 86:

3. Զաքարիա Եպ. Դնունեաց (1549–76), ձանթի գրիչ, Նկարիչ և տաղասաց. — Հանգ. Ամս. 1938, էջ 355:

4. Ներսէս Վրդ. Մովսիսի (1622–մ. 1627), ուսուցիչ և տաղագիր, որ Տաթևի Մեծ Անապատէն Լիմ եկած և վերահաստատած է անապատական կեանքը, հաւաքելով բազմաթիւ կրօնաւորներ. — Առ. Դաւթ. էջ 253: Էլմիածին, 1944, Զ. 10–12, էջ 32:

5. Սեփանոս Վրդ. Շաթախի (1625–46). — Իր օրով Լիմի միաբանները աւելի

կը բազմանան, ուստի քանի մը կրօնաւորներ կ'երթան Կոնստանդնուպոլիս և հոն ալ կը հիմեն անապատ և եղբայրանոց. — Առ. Դաւթ. էջ 254:

6. Ղուկաս Վարդապետ, 1647. — Հանգ. Ամս. 1938, էջ 361:

7. Սեփանոս Վարդապետ, 1651. — Նշ. Վանքեր, էջ 86:

8. Մինաս Վարդապետ, 1687. — Հանգ. Ամս. 1938, էջ 364:

9. Յակոբ Աբ. Տիկոյեանց, Վանեցի, (1743–92). — Իր օրով Յովնանէս Վրդ. Մովսիսի, Արդար կոչուած, կը քակէ Լիմի փայտաշէն ժամատունը և կը շինէ ընդարձակ նոր դպրասէն. — Նշ. Վանքեր, էջ 87 և 95: Դիւան Ժ. էջ 187–192 և Խէ-Խթ. Հանգ. Ամս. 1938, էջ 364:

10. Անանիա Եպիսկոպոս (1801–1820). — Հանգ. Ամս. 1938, էջ 369: Դիւան Զ. էջ 128:

11. Յարութիւն Արքեպիսկոպոս (1820–26). — Նոյն, անդ:

12. Գաբրիէլ Եպ. Շիրոյեան, 1847. — Արշալուսի, Տեղագիր Հայոց Մեծաց, էջ 53:

13. Յակոբ Աբ. Թովմեանց, Վանեցի, (ծ. 1800, առաջ. 1847–մ. 1877), որ համբաւ ունեցած է իրրե հայկաբան: Իր տաղաշափական գրուածներէն շատերը տպուած են Արծրի Վասպուրական թերթին մէջ. — Նոսարք, էջ 158: Բնաշխ. Բառարան, էջ 101:

14. Պողոս Եպիսկոպոս Մելիքեան, Վանեցի (1878–1894). — Սա նոր շէնքերով պայծառացուցած է Լիմ Անապատը: Իր ժամանակ հոն կային մօտ յիսուն միաբաններ: Պօղոս Եպ. 1833ին դպրոց մը կը բանայ և կը հաւաքէ 15 աշակերտներ. — Բնաշխ. Բառ., էջ 101:

15. Յովսէփ Եպ. Խոսեփեան, 1898–1901. — Իր օրով վանքին մէջ կը գտնուէին 9 վարդապետներ, 3000 տաղգիր և 300 ձեռագիր մատենաներ. — Սարգստ, 1898, էջ 400:

16. Յովնանեա Վրդ. Լիւսեան, (1911–15), որ քանի մը տխուր տղերքով կը տեղեկագրէ Լիմի աւերածը. ճեկեղեցւոյ և ամբողջ սենեկաց զոները խորտակուած, ձեռագիրներու ընտիր մասը վերցուած է. կը մնան ձառնատիր Յայմաւուրքներ և մաս մը անայրժէք ձեռագրեր. . . . — Ա. Բարստ, 1915, էջ 863:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — Լիւմ Անապատի միաբանները իրենց ժամանակը նուիրած են առաւելապէս ազօթքի և ճգնութեան, այնուհանդերձ ումանք զբաղած են նաև զանազան գրքերու ընդօրինակութեամբ: Հին և նոր գրիչներէն և իրենց արտադրութիւններէն հետեւեալները ծանօթ են մեզի:

Ա. — Խաչատուր Եսայ, Գրիչ, (1301-1333). — Օրինակած է 1301ին, երբ դեռ արեղայ էր

1. Աւեսարան, բոլորադիր, Աստուածատուր քահանայի համար. — Յ. Զեռ. Վասպ., էջ 139:

2. Աւեսարան, 1333ին, Ահարոն միայնակեացին համար. — Հանդ. Ամս. 1917-8, էջ 47: Նոյն, 1938, էջ 352-3:

Բ. — Աբրահամ Գրիչ, որդի Յովսէփայ, (1306-15). — Օրինակած է,

1. Աւեսարան, 1306ին, Խաչատուր քահանայի համար. — Թ. Աղաբա, Բ. էջ 253, Հմմտ. սակայն, Ակինեան, Հանդ. Ամս. 1917-8, էջ 47, ծանօթ. 3:

2. Աստուածաւուծ, 1315ին, բոլորադիր. — Կար. Թ. 182: Հանդ. Ամս. 1938, էջ 352:

Գ. — Յովհաննէս Միայնակեաց, Գրիչ, որդի Շառլոյսի, 1439ին սկսած է օրինակել Աւեսարան մը, զոր սակայն աւարտել է առաջ մնացած է: Շարունակութիւնը զբաղ է Մկրտիչ վարդապետ, որ հազիւ լրացուցած վարձանած է իր կարգին. — Յ. Զեռ. Վասպ., էջ 379:

Դ. — Ղազար կամ Ղազարիկ Գրիչ, 1452-7ին, օրինակած է Յայմաւուրբ մը, ուրիշ գրիչներու հետ: Ստացողն է Մաղդասի Ստեփանոս. — Անառեան, Յ. Զեռ. Թաւրիզի, էջ 102:

Ե. — Յովսէփ Արեղայ, Գրիչ եւ Կազմող, (1526-33), կազմած է,

1. Աղուեսագիրք, 1526ին. — Հանդ. Ամս. 1915, էջ 32: Նոյն, 1938, էջ 354:

2. Շարակնոց, 1526ին. — Հանդ. Ամս. 1938, էջ 354:

3. Մայր Մառոց, օրինակած է 1533ին. — Կար. Թ. 959: Հանդ. Ամս. 1915, էջ 32:

Զ. — Զաքարիա Եսայ. Գնունեաց, Գրիչ եւ Նկարիչ, եւ Տաղասաց (1549-76). — Աշակերտ Աղթամարցի Գրիգորի կաթողիկոսին և Յովսէփ վարդապետին: Լիմի մէջ գրած և նկարազարդած է,

1. Աւեսարան, 1549ին. — Յ. Զեռ. Վասպ. էջ 653: Խաղարակեանք, Գ. էջ 125:

2. Յայմաւուրբ, 1561ին. ստացողն է Թորոս վարդապետ. — Հանդ. Ամս. 1938, էջ 355 և 363:

3. Աւեսարան, 1569ին, գրուած է Կիրակոս վարդապետի կողմէ, նկարազարդած է Զաքարիա Եսայ. — Հանդ. Ամս. 1915, էջ 35:

4. Շարակնոց, 1576ին. ստացողն է Մեղեքեմէլ քահանայ. — Կար. Թ. 1572: Խաղար. Գ. էջ 123-4:

Զաքարիա եպիսկոպոսի տաղերը հրատարակած է Հ. Ն. Ակինեան, 1910ին, Վիեննայի մէջ. — Ազգ. Մատ. ԾԹ.:

Ե. — Դաւիթ Արեղայ, Գրիչ, որդի Մկրտչի, (1573-92), օրինակած է,

1. Սաղմոսարան, 1573ին. ստացող Նիգար Խաթուն. — Յ. Զ. Վասպ., էջ 27:

2. Աւեսարան, 1592ին. ստացող Խոջայ Գրիգոր և Խաթուն Ասլիկատէ. — Յ. Զ. Վասպ., էջ 723:

Ը. — Աւետիս Երէջ Թացունցի, Գրիչ եւ Կազմող, Գ. 1636ին, որդի Ներսէս քահանայի: Լիւմ Անապատին մէջ օրինակած է,

1. Աւեսարան, 1635ին. ստացող Յովհաննէս տանուէր. — Յ. Զեռ. Վասպ., էջ 885:

2. Աւեսարան, 1636ին, Մատթէոսն ու Մարկոսը միմեան ինքը գրած է: Ստացողն է Լիւմ առաջնորդ Ստեփանոս Վրդ. — Յ. Զեռ. Վասպ., էջ 887:

3. Տոմար Հայոց + Մեկն. Հիմնադրութիւն, Բովհաննէս Սարկաւազ վարդապետի. — Կար. Թ. 1979:

Թ. — Ստեփանոս Քահն. Զուգայցի, Գրիչ եւ Մաղկող, Լիմի մէջ ծաղկած է, 1636ին, Աւետիս Երէջի սկսած և Կարապետ Երէջի աւարտած Աւեսարանը. — Յ. Զեռ. Վասպ., էջ 889:

Ժ. — Սարգիս Երեսացի, Գրիչ, 1642ին օրինակած է Աւետիսացոյց վարդան վարդապետի. — Կար. Թ. 51: Հանդ. Ամս. 1938, էջ 360-1:

ԺԱ. — Նիկողայոս Արեղայ, 1752ին օրինակած է Մեկնութիւն Տոմարի, Բակոր Վրդ. Զրիկեցոյ. — Կար. Թ. 1996:

ԺԲ. — Յովհաննէս Քահն. Լմեցի (1762-70), աշակերտ Յովհաննէս Վրդ. Մոկացիի. օրինակած է,

ԼԵՋՈՒՆԳԻՏԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԸ^(*)

2. Մշտյ բարբառ. — Տարածում է Վանայ ձովի արեւմտեան երեսը, իր կենտրոնն է Մուշ քաղաքը. հիւսիսից տարածում է մինչև խնուս և Ալաշկերտ, հարաւից Բաղէշ արեւելքից հասնում է մի կողմից Մուկս և միւս կողմից Դիազին, արեւմուտքից Լճէ, Ճապաղլուր ևն։ Այսպէսով Մշտյ բարբառի գրաւած տեղերն են՝ Մուշ, Աստուռ, Բաղէշ, Ուրգան, Ուլաթ, Արճէշ, Բոււնարխ, Մանազկերտ, խնուս և Ալաշկերտ։ Սրանց զաղութներն են Ապարահ և Նոր Բայազեդի հարաւային կողմում 21 գիւղ, Կայ և երեք գիւղ խնուսի զաղթականներ Ախալքալաքի մօտ։

Մշտյ բարբառի ձայնական գրութիւնը

(*) Շարունակութիւն՝ մեծամեծ հեղինակի Պատմութիւն Հայ Լեզուի» ցածէն (ԻՎ. Գլուխ)։

1. Մեկն. Սահմանաց Դաւթի, Առաքել Յպս. Սիւնեաց, 1762ին. — Կար. թ. 1859,

2. Ժողովածու Առաքից, 1770ին. — Դիւան Ժ. էջ 118. 3. Հանգ. Ամս. 1938 էջ 365.

ԺԿ. — Յարութիւն Քահանայ, օրինակած է 1771ին, Մեկն. Սահմանաց Դաւթի, Առաքել Յպս. Սիւնեաց. — Կար. թ. 1868,

ԺԴ. — Կարապետ Երէց, օրինակած է Մանուկ Աւետարան մը, 1801ին. — Կոնիքիք. թ. 93.

ԺԵ. — Յակոբ Վրդ. Թփուղեան, օրինակած է 1833ին, Սեզ Սրգոյի Մեկնութիւն մը. — Վասպ. Նշ. Վանքեր, էջ 87.

ԺԶ. — Յովհաննէս Արեղայ (1847–50), օրինակած է Լիմի մէջ,

1. Վարդ Ս. Անտոնի, 1847ին. — Հանգ. Ամս. 1938, էջ 370, ձեթ. 26.

2. Քարազագիթի, Բերդումեան Պետրոս վարդապետի, 1850ին. — Սմբատեանց, Գեղարքունի, էջ 411.

Ն. Վ. ԵՈՒՎԱԿԱՆ

Պարնոյ բարբառին նման է. ա, եօ, իւ ձայնիւր պակասում են, բայց կան ե և ո երկարաբառային հնչումները՝ շատ որոշ. — կան նոյնպէս բաղաձայնների չորս աստիճանները (բ, բ', պ, փ ևն) և բառանկարում թրթռուն հաղագը յ. այս ձայնը յաճախ աւելացւում է այնպիսի բառերի սկիզբը, ուր գրաբարում, պարզ ձայնաւոր միայն կայ. ինչպէս՝ յէժան, յախոռ, յախբուր, յըմէն, յամբուր, յանգան, ևն։ Կան գէպքեր, որք մինչև անգամ հայերէնի թաւ ձայնիւրը վերածւում են պարզ խուլի. ինչպէս՝ անկ, հայուտեն ևն։ Հ ձայնը բարբառիս մի մասի մէջ պահւում է իբր և, միւս մասի մէջ դառնում է խ։

Քերականութեան մէջ հետաքրքրական կէտերը հետեւեալներն են. 1. հայցականի զ նախդրի գործածութիւնը. ըզ հաց, ըզմբ տուն. 2. նախդրիւ հայցականի ի, յ նախդիրը. չուր օրիկն ի մահուն, կէթամ յարտ. 3. ստացական անականները կարող են գրուել գոյականից յետոյ. ինչպէս՝ ձեռնէ մզի, բերնէ քղի; սիրտ ձկի իբար չուգա, ձէռնէ ընծի, ձէռնէ ձկի, լէպ ուրանց, բուկ ուրանց. 4. նախադրութիւնները յաճախ գոյականից առաջ են գրւում գրաբարի պէս. վըր մըր տան, մըլ մըր տան, մըտ ընծի, քանի տարի առաջ քղնէ. 5. կոչականը վերջանում է օ. յարօ, յալօ, Մարօ, լաօ, մամօ, քուրօ. 6. անկատարի եզակի ա դէմքի տեղ գործ է անւում յոգնակին. յեզ կուզէնք չես կ'ուզէին, մընք կուզէնք սմեք կ'ուզէինք (այս բանը նրանից է, որ եզակի անկատար ա (կուզի), նոյն է ներկայ եզակի գ դէմքի հետ). 7. յարակատարի վրայ յաճախ էական բայը կըրկնւում է. ինչպէս՝ յօրի իս գրիր իս, յէրի իս էկիր իս. 8. հրամայականի բոլ մասնիկը կրճատուելով դարձել է թլխ կամ ք'. ինչպէս՝ թլխ ծա, թլխ առա, թլխ առնէ կամ թառնէ, թէրթա. 9. միավանկ դալ, տալ, լալ բայերը ստանում են ի նախդիրը. իզալ, իտալ, իլալ. 10. անցողականի մասնիկն է ցու. ինչպէս՝ կհարցում, կհարցուս, կհարցուս ևն. 11. դերբայի համար կայ ուկ մասնիկը. մէրուկ, փիցուկ, կտտուկ, գրուկ.

Մշտյ բարբառով հրատարակուած են բաղաձայն գրութեան, որոնց մեծագոյնն է Պատկանեանի մուշակի դիւանիկտ, Պետր.